

Elemente de etnoiatrie în operele medicilor români din secolul al XIX-lea

Mariana FLAIȘER

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în cultura românească apar numeroase lucrări de popularizare a științei, între care un loc distinct îl dețin cărțile de medicină. Deși majoritatea autorilor scrierilor medicale își intitulează lucrările: *Manual de medicină practică populară*, *Medicină populară*, *Medicina babelor*, *Medicina poporului* etc.¹, cărțile menționate și altele de acest fel sunt, de fapt, cărți de popularizare a științei medicale.

Cercetătorii care s-au ocupat de istoria medicinei românești – medici, lingviști, filosofi, etnologi – au subliniat privitor la aceste prime scrieri medicale câteva caracteristici comune.

O primă observație este aceea că în majoritatea cărților de „medicină populară”, autorii au o atitudine oarecum ostilă față de practicile medicale etnoiatrice, practici considerate nefolositoare și chiar primejdioase². Descriind obiceiurile și practicile din medicina populară românească, comentându-le sau dezaprobându-le, medicii români din sec. al XIX-lea fac, implicit, și înregistrări prețioase pentru domeniul etnoiatriei.

De pildă, în cartea doctorului Nicolae Chiriacopol, *Douăsprezece învățături folositoare*³, se întâlnesc frecvent comentarii care privesc medicina populară românească, în general, și obiceiurile la naștere, în particular. N. Chiriacopol blamează moașele care dau sfaturi ciudate femeilor care nasc: „O mare cruzime lăcuiește în unele din ele (dintre moașe n. n.), mai ales la acelea de la țară și de la târgurile ceale mici, dar vai de femeile acelea îngrecate și de lehuse care cad pe mâinile acelor moașe [...] când sunt opintelele ceale mari, dau lehusii în gură, sau o garafă deșartă, sau o țevie, sau un mosor ca să sufle cât va putea, zicând că prin această silă a suflatului izbucnește copilul mai degrabă afara. O, ce cruzime și ce tirănie pentru ticăloasa aceea lehusa!” (N. K., p. 46). Astăzi, în timpul travaliului, al nașterii, se pune mare accent pe controlul respirației, femeia fiind monitorizată în permanență și îndrumată să-și coordoneze respirația în

¹ Printre cele mai cunoscute lucrări de popularizare a științei medicale din sec. al XIX-lea se pot enumera: N. Chiriacopol, (N. K.), *Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile ceale îngrecate*, Iași, 1827; Șt. V. Episcopescu, *Practica doctorului de casă [...] cunoștința apărării și-a tămăduirii boalelor bărbătești, femeiești și copilărești c'o prescurtare de chirurgie, de motenă medică și de veterinerie pentru doctor și norod*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1846; Al. Fătul, *Manual de medicină populară*, Iași, 1871; D. Lupașcu, *Medicina babelor*, București, Tipografia Carol Göbl, 1890; *Medicina populară*, București, 1880; I. Ionescu Buzău, *Micul magazin de medicină populară*, București, 1892 etc.

² M. Purdelu Sitaru, în studiul *Etnomedicină lingvistică*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 70, notează în acest sens: „Reprezentanții primei generații de medici români refuză să acorde cel mai mic credit medicinei populare, considerând-o nu numai nefolositoare, ci de-a dreptul periculoasă”.

Aceeași opinie o regăsim în cartea Silviei Ciubotaru, *Folclor medical din Moldova*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, p. 26.

³ Vezi nota 1.

funcție de periodicitatea contractiilor, „a opintelilor”, așa încât sfatul moașelor de acum 200 de ani, sau mai de demult, nu pare lipsit de logică sau de utilitate.

Într-un alt fragment, N. Chiriacopol notează: „După ce nasc copiii ca vai de ieii, apoi încep alte feliiuri de sfătuiri și tiranii. Unele din moașe au acest obicei, că după ce s-a naște copilul, și taie buricul, legă de capătul funioarei buricului ce au rămas prins de loc și să află încă în matcă, o coadă de topor, sau vreun băț, ca să nu dea funioara buricului înapoi în matcă. O, ce cruzime și ce greșită socoteală” (N. K, p. 47).

Obiceiul de a folosi la naștere sau la tratarea unor boli, a unei cozi de topor, a toporului sau a altor unelte metalice, este curent în medicina populară românească⁴.

Aceleași practici la naștere și aceleași instrumente ajutătoare sunt menționate în lucrarea *Credințe și superstiții românești* după Artur Gorovei și Gh. F. Ciușanu, unde se precizează: „Când femeia nu poate naște, moașa îi pune sub așternut un topor, un cuțit sau alt lucru de metal ca să-i alineze durerile și să-i grăbească nașterea”⁵. Necunoscând practicile medicinei magice românești, doctorul N. Chiriacopol continuă să se uimească în fața „proastelor obiceiuri” de la țară și de la târgurile cele mici în ceea ce privește nașterea.

De neînțeles i se pare doctorului Chiriacopol, nașterea pe pământul gol. El recomandă un „culcuș de facere” sau un „pat de facere” pregătit din mai multe straturi, un fel de divan oriental încărcat cu: „un mindiriu de paie, mindiriu de lână, apoi un covor, apoi o prostire, în patru îndoită, o altă prostire, o meșină sau o bucată de mușama, două perne etc. (N. K, p. 57-58) și notează că „nu este bine să se nască jos pe pământ, după cum se obișnuiește la unele târguri mici și la toate satele pentru că având lehusa culcușul de naștere jos pe pământ, foarte lesne poate să răcească și să se bolnăvească” (N. K, p. 57-58).

Doctorul Chiriacopol ignoră, în acest caz, o practică curentă, nu numai la români, ci la aproape toate popoarele orientale și nu numai. Există credința că la naștere legătura pruncului cu pământul trebuie să fie neobstaculată de intervenția nici unui alt element, pentru că țăriile pământului să dea putere atât copilului, cât și mamei. Detalii în legătură cu practicile etnoiatrice la naștere, la români și la alte popoare din diferite zone ale lumii aflăm într-un studiu al prof. V. L. Bologa⁶.

Plecând de la unele colinde românești⁷, în care se spune: „Este o piatră lecovată / Leru-i Doamne / Șede Maica-ngenunchiată / Să nască fiul de piatră / Fiu de piatră s-a născut”; „Acolo josu, mai josu / Este-o pată marmurată / Maica Sfântă-i răzâmat, [...]”, V. Bologa precizează că nașterea pe piatră sau pe o anume piatră de naștere „este o

⁴ I. A. Candrea, în volumul *Folclor medical comparat*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 260, acordă un spațiu special metalelor și mineralelor utilizate în medicină [...]. Vezi în acest sens S. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 43 și studiul Elenei Iliescu, *Chimia descântețelor românești*, în vol. *Direcții în cercetarea filologică românească*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 222-223.

⁵ *Credințe și superstiții românești*, după A. Gorovei și Gh. F. Ciușanu, București, Editura Humanitas, 2000, p. 182.

⁶ V.L. Bologa, *Despre un presupus străvechi ritual obstetrical: piatra de naștere*, în vol. *Istoria Medicinii: Studii și Cercetări*, București, Editura Medicală, 1957, p. 226-231.

⁷ Colindele sunt preluate de autor din culegerea de *Colinde din Ardeal*, alcătuită de Alexiu Viciu, Academia Română, 1914.

străveche practică a etnoiatriei”⁸ care se întâlnește în Islanda, la vechii germani, în China sau Japonia. În vădită legătură cu forțele telurice pe care medicina populară românească le invocă la naștere, se află și un alt obicei pe care dr. Chiriacopol îl menționează în cartea sa și pe care îl consideră primitiv și fără sens. Actul înfățișării lehusei cu „un boț de lut pe pânțele în contrariază peste măsură, încât vorbește despre acest obicei în două locuri în cartea sa: (vezi p. 48 și 80): „Moășele de la țară și de la târgurile mici obișnuiesc a pune preste pânțele lehuzei un boț de lut de 3 oca și după aceasta o înfață atât de strâns, încât abea să răsuflă biata lăuză”. „Boțul de lut” apare ca un remediu potrivit și în alte afecțiuni. În caz de arsuri, de „fripturi”, cum relatează doctorul Lupașcu în *Medicina babelor*, „să iei lutu de izvoru, care să nu fie humosu, să învești locul friptu și să se schimbe des, că se va vindeca friptura”.⁹

O altă caracteristică a cărților de medicină din secolul al XIX-lea este prezența arsenalului terapeutic popular alături de rețetele medicinei culte. Astfel, terapeuica populară și, mai ales, materia medica, sunt domeniile în care relația dintre etnoiatrie și medicina cultă este extrem de puternică, existând numeroase zone de suprapunere. În aproape toate lucrările medicale menționate, doctorii prescriu, în special, ceaiuri de flori, de buruieni, vinul, oțetul, unele substanțe chimice frecvent utilizate în epocă (floare de pucioasă, floare de țipirig, cremortartar) etc.¹⁰

Dacă în text nu ar apărea și termenii latinești pentru plante sau unele substanțe, nimic n-ar deosebi lecurile prescrise de doctorii Șt. V. Episcopescu , N. Chiriacopol, C. Vârnav¹¹ etc.) de cele utilizate în mod frecvent de țăranul român.

Folosite în aproape toate bolile, „tăriile” – rachiul, romul, holirca, oțetul de vin – au trecut din rețetarul etnoiatriei în multe dintre lecurile medicilor din sec. al XIX-lea. De pildă, „oțetul celor patru hoți”, care se regăsește și în cartea lui Șt. V. Episcopescu își are originea în terapeuica populară. Făcut din „iuniper pisat, din jaleș, din ismă, din rută, din mătăcină , din flori de trandafir, din salcâm și din cimbru” etc., „oțetul celor patru hoți” este un remediu eficace în caz de „smreduială a epidemiilor”¹².

Tot pe bază de alcool sunt unele lecuri întâlnite în *Povățuitorul sănătăței*, revistă medicală apărută sub conducerea lui C. Vârnav la Iași: „studinița, o boală

⁸ V. Bologa, în *op. cit.*, p. 227, scrie: „În Islanda, nașterea pe pământul gol era un obicei general până în veacul al XIX-lea și la vechii germani, femeia naștea pe jos. În Sumatra, în India, Japonia, locul lăuzei este pe pământ. Chinezii așază chiar un strat gros de trei degete pe pământ la locul de naștere”.

⁹ Dr. Lupașcu, *op. cit.*, p. 56.

¹⁰ Vezi în acest sens Șt. V. Episcopescu, *Practica doctorului de casă [...]* (vezi nota 1), N. Chiriacopol, *op. cit.*; I. Seliger, *Povățuire pentru curățirea gurei și păstrarea sănătăței dinților*, București, 1828, revista „Povățuitorul Sănătăței”, an I, 1848 etc.

¹¹ La C. Vârnav se întâlnesc, de altfel, comentarii cu privire la sensul unor termeni și sinonimele din limbajul medical sau referitoare la conexiunile dintre limbajul popular medical românesc și limba latină, din care româna a moștenit unele expresii. „Românul, în toată Moldova zice m-au prins frigurile [...] Cine nu cunoaște aice cuvântul românesc „prins”, în cuvântul cel latinesc prehendit? Ca să scriem, deci, tot așa de clasicește în limba noastră ,să luăm mai multă băgare de samă cum vorbește românul de prin sate. Eu unu sunt bine încredințat că multe vorbe clasicești le auzim din gura sâteanului de care nici nu visază acei cărora li s-au ros coatele săzând pe catedră” – din lucrarea *Despre holera epidemiască sau istoria ei în scurt [...]*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1848, p. 20.

¹² Șt. V. Episcopescu, *op. cit.*, p. 503. Aceeași rețetă, o aflăm în culegerea de lecuri a lui Gavril Vinețchi, *Învățătură pentru multe meșteșuguri*, București, 1826.

lipicioasă ce se face la gură [...] să vindică cu rachiu și hrean”. Pentru leșin, același autor recomandă „oțet, rachiu or spirt”¹³.

Dacă remediile prescrise de medicii români sunt în marea lor majoritate leacuri din medicina populară, iar descrierea unor boli, a simptomatologiei se face cu termeni populari, uneori regionali, se poate concluziona că, mai ales în domeniul teraputicii și al terminologiei medicale, influența etnoiatriei asupra medicinei culte este covârșitoare. Prezența termenilor populari în lucrările medicale din sec. al XIX-lea este motivată, așa cum s-a afirmat deja în lingvistica românească, de faptul că scrierile medicale ale vremii sunt, în majoritate, „scrieri de medicină științifică popularizată [care] au avut rolul de a familiariza pe cititor cu termenii și expresiile medicinei științifice”¹⁴.

Este adevărat că unii termeni populari sunt utilizați de către autorii menționați de M. P. Sitaru pentru ca lucrările lor să fie accesibile unui număr cât mai mare de cititori interesați de medicina acelei epoci.

Suntem de părere că, de multe ori, utilizarea elementului lexical popular era dictată și de nivelul de dezvoltare al terminologiei domeniului medical, terminologie aflată la începutul sec. al XIX-lea într-un stadiu de modernizare.

Pentru acea perioadă, așa cum aprecia G. Ivănescu vorbind despre româna literară în general, „deși limba română are toată bogăția unei limbi de cultură [...] are un caracter vechi și *nu dispune de multe neologisme* (s. n.) de origine occidentală sau modelate după limbile romanice occidentale care s-au impus în limbă după 1830”¹⁵). O dovadă pentru susținerea acestei teorii sunt termenii populari care se găsesc în număr apreciabil în mai toate lucrările științifice ale epocii, implicit și în cele de medicină, ca de pildă: *abureala pielii trupului* – 158 E, pentru respirație, *neodihna de somn* pentru insomnie, *înveninare cu plumb* pentru saturnism etc. (44 E).

Uneori, termenii populari apar însoțiți de termenii neologici. Alăturarea termenului medical popular de termenul neologic este frecventă în textele medicale de la începutul sec. al XIX-lea. Pentru cititorul de astăzi al acestor lucrări, trecerea de la neologismele de diferite proveniențe la termenii populari, care au un aspect arhaic, poate părea brutală. Autorul la care se întâlnesc mai frecvent aceste asocieri este doctorul Vidman.

Doctorul Vidman, dar și alți medici ai timpului, preferă lângă termenul medical popular corespondentul în limba latină; *patima lumii* sau *sfranția* (simplis morbus veneris), *stârpiciune* (sterilitas), *pecinginea roșie* (gutta rosacea) etc.¹⁶

Rămân totuși numeroși alți termeni medicali populari fără corespondențe neologice în limbajul medical din sec. al XIX-lea, ceea ce ne întărește convingerea că, pentru unele noțiuni medicale, neologismele nu pătrunseseră încă în limba română, ca de pildă: *abureala pielii*, *neodihna de somn*, *rânduri*, *rândurile firii femeiești*, *iubirea de sineș*¹⁷ pentru narcisism, *spintecare de morți*¹⁸, pentru disecție, *nemișcare în casă*¹⁹ pentru sedentarism etc.

¹³ Din „Povățuitorul Sănătății”, an I, nr. 2, 1844, p. 18.

¹⁴ M. P. Sitaru, *op. cit.*, p. 69-75.

¹⁵ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 622-623.

¹⁶ Doctorul Vidman este autorul lucrării *Despre apa minerală de la Balta Albă, descriere povățuitoare*, București, 1847, p. 15, 20.

¹⁷ Șt. V. Episcopescu, *op. cit.*, p. 35, 43, 63.

¹⁸ C. Vîrnăv, *op. cit.*, p. 46.

Faptul că neologismele coexistau cu termenii populari se explică și prin rezerva unor cărturari de a folosi cuvintele străine. Încercarea de a traduce sau de a calchia unele neologisme nu este întotdeauna reușită (vezi exemplele de mai sus) și termenii astfel creați nu se impun.

În sfârșit, o altă trăsătură comună a scrierilor medicale din sec. al XIX-lea este apariția unor opinii favorabile privind medicina populară românească. Unii medici din sec. al XIX-lea, prețuind folclorul, tezaurul medicinei populare, înregistrează leacurile băbești, notează cu atenție practicile medicinei populare, din dorința de a conserva fondul etnoiatriei românești. Doctorul Dimitrie Lupașcu scrie în Prefața culegerii de *Descânțete, rețete de doftorii și vrăjitorii băbești*: „văzând că niște asemenea superstiții sau obiceiuri antice ce stau ascunse în sânul poporului [...] să nu se stingă cu desăvârșire, am stăruit și am completat această colecție”.

Medicul francez Charles Laugier, autorul *Etnograției medicale a Olteniei*, subliniază, în același sens: „nu trebuie să ne grăbim a svîrli disprețul nostru tratamentelor empirice poporane; nu trebuie să le condamnăm în bloc, cu prea multă ușurință fără a le cerceta”²⁰. Realitatea demonstrează că, și în secolul al XIX-lea, și astăzi, în afara unor studii privind terapeuica populară, interesul medicilor față de etnoiatrie este destul de limitat.

În concluzie, o analiză completă a istoriei medicinei românești nu poate fi realizată fără a lua în considerare și etnoiatria²¹.

Atunci când în operele doctorilor români din sec. al XIX-lea aflăm numeroase informații privind etnoiatria românească, neîndoiește se poate vorbi de o interferare a domeniilor, cu sau fără voia autorilor datorită frumuseții și forței medicinei populare românești.

Elements of Ethnotherapy in the Works of some Romanian Doctors from the 19th Century

In the works of some Romanian doctors from the 19th century, especially from the first half of this century, one can notice quite an outstanding influence of the popular medicine, both in some commentaries regarding the etiology of some illnesses, in the description of symptoms and of the evolution of illness, and in the therapeutic recommendations regarding the therapeutic means.

A normal consequence of the influence of ethnotherapy in the Romanian scientific medicine is the presence of numerous popular terms in the medical terminology of that period.

¹⁹ Dr. Lupașcu, *op. cit.*, p. 6.

²⁰ Citatul este preluat din lucrarea citată a Silviei Ciubotaru, p. 29.

²¹ M. Eliade este de părere că „Medicina poporului și folclorul medical sunt mult mai semnificative decât opera cutărui medic de la începutul veacului trecut” (vezi *Istoria medicinei în România*, din volumul *Drumul spre centru*, București, Editura Univers, 1995, p. 254).